

predovšetkým kresťanskou eschatológiou". ("Cette fin de l'histoire est essentiellement une eschatologie chrétienne"). DERRIDA, J.: Spectres de Marx. L'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale. Paris 1993, s. 105.

¹⁷ Tamže, s. 143.

¹⁸ Tamže, s. 145-147. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že s analogickým názorom na koniec dejín a konečné víťazstvo zjednoteného kresťanstva nad Antikristom", sa stretávame už v eschatologickej vizii V. Solovjova. Bližšie pozri SOLOVIOV, V.: Legenda o Antikristovi. Bratislava 1992, s. 16-25. Podobné vyústenie má tiež "istoriosofia" Berďajevovho generačného druhu V. Lipinského, čo dokladajú najmä jeho *Listi do bratv-chliborobiv*, z ktorých vyplýva, že všetky negatívne sily prítomné v historickom procese budú napokon porazené "nadhistorickou silou" kresťanstva. Bližšie pozri LIPINSKIJ, V.: Listi do bratv-chliborobiv. In: Ukrajinska suspiľno-politična dumka v XX. st. (Dokumenti i material). Tom 1., Mnichov 1983, s. 483-506. Porovnaj ČIŽEVSKIJ, D.I.: Vjačeslav Lipinskij jak filosof istorii. In: Istorija filosofii Ukraini (Chrestomatija). Kyjev 1993, s. 498-509.

¹⁹ KON, I. S.: Kritický nástin filosofie dejín 20. stoloť. Praha 1963, s. 199.

²⁰ ASMUS, V. F.: Marx a buržoázny historizmus. Bratislava 1973, s. 274.

XI. kapitola:

FILOZOFICKÉ KONTEXTY SKÚMANIA DEJÍN V TVORBE A.J. TOYNBEEHO

"Jedinou zrozumiteľnou oblasťou historického skúmania sú civilizácie ... Neverím, že civilizácie sú osudovo predurčené k zániku. Neverím ani, že civilizácia začne upadať preto, že sa zhorší jej prostredie. Nazdávam sa, že príčinou úpadku nie je nejaká rana zvonku, ale sú ňou vmútorné duchovné nedostatky - akýsi druh demoralizácie a dezintegrácie, za ktorú nesieme zodpovednosť sami".

A. J. Toynbee

Zaujímavé filozofické reflexie dejín implikuje aj úctyhodné dielo anglického historika a sociológa Arnolda Josepha Toynbeeho (1889-1975).

Na obsah a charakter vzťahu tohto - historiograficky monumentálneho - diela k *filozofii dejín* nevládne medzi bádateľmi jednotný názor. Sú autori, ktorí tvrdia, že Toynbeeho "Štúdium dejín" nemá s tradičnou filozofiou dejín nič spoločné (I. S. Kon, D. Jerrold a ďalší). Sú však aj takí bádatelia, ktorí toto dielo charakterizujú a prezentujú ako "ucelenú koncepciu filozofie dejín".¹ Napriek pochybnostiam o "ucelenosti" Toynbeeho *filozofie dejín*, prikláňame sa k druhej skupine autorov, lebo sa nazdávame, že Toynbeeho *štúdium histórie* bolo nielen filozoficky motivované, ale tiež usmerňované a zovšeobecňované. Dokladajú to napokon aj všetky jeho najznámejšie práce: *Study of History* (pôvodných desať zväzkov vyšlo v rokoch 1934 až 1954), *Civilisation on Trial* (1948), *East to West* (1958), *Hellenism: the History of a Civilisation* (1959), *L'histoire et ses interpretations* (1961), atď.

Toynbee sa priznáva, že k "štúdiu dejín" ho priviedla nespokojnosť s "návykom" skúmať dejiny v zmysle dejín národných štátov, ktoré sa mu javia len ako nepatrné zlomky tzv. *všeobecných dejín* ľudstva. Tento "návyk" je podľa neho príznačný pre bádateľov v oblasti moderných západných dejín približne od polovice 18. do konca 19. storočia. Dovtedy vraj boli všetky klasické diela západných historikov venované "celkovým", resp. "úplným" dejinám sveta a to neraz "od jeho stvorenia až k víziám posledného súdu".²

Svoje "štúdium dejín" pritom Toynbee koncipuje nielen v kritickej nádväznosti na tzv. moderné dejepisectvo Západu obdobia 19. storočia, ale tiež v evidentnej kontrapozícii voči vtedajšej filozofii dejín. Upozorňuje na to aj renomovaný Husserlov žiak L. Landgrebe, keď v tejto súvislosti konštatuje: "Toynbee vychádza zo zistenia, že staré metafyzicky fundované výklady dejín, ktoré chceli odpovedať na otázku o jednotnom zmysle a celi svetových dejín, sa ukázali ako neudržateľné ... Zostáva len metóda deskriptívnej analýzy, ktorá musí vychádzať zo skutočnosti, že existuje väčší počet rôznych (svojbytných) kultúr a nie z postulátu jednotných dejín ľudstva, ktorý má svoj pôvodný zmysel v rámci kresťanského obrazu sveta. Preto je nutné vyhľadávať kritériá, podľa ktorých je možné kultúry vzájomne vymedziť ... deskriptívne ich porovnať a skúmať ich spoločnú podstatu. Význam diela spočíva v tomto popisnom podaní, ktoré spracováva množstvo doposiaľ neznámeného materiálu".³

Toynbee však nie je stúpencom špecializácie historickej vedy len na výskum historických faktov. Historiografia by sa nemala redukovať na faktografiu. Historiografia má plniť aj sui generis systematizujúcu, resp. interpretačno-zovšeobecňujúcu funkciu. V tejto súvislosti Toynbee píše: "ak je myseľ zamestnaná hľadaním faktov, skôr alebo neskôr zistí, že je tak nebezpečne obložená masou faktov, ktoré okolo seba nazhromaždila, že pokiaľ ich neutriedi a neusporiada do nejakého poriadku (systému), nemôže urobiť ďalší výpad do kozmu. Myseľ preto zmení svoju činnosť a chtiac-nechtiac sa musí v ďalšom období zaoberať vytváraním syntéz a interpretácií. Aby mohol byť proces syntézy a interpretácie posunutý ďalej je potrebné nájsť nové (čerstvé) fakty ... žiadna

zbierka faktov pritom nikdy nie je úplná, pretože vesmír je bez hraníc".⁴

Z tohto dôvodu Toynbee navrhuje výraznejšie prepojenie historiografie s ostatnými spoločenskými vedami (vrátane filozofie), lebo len to historiografii umožňuje "generalizovať" výsledky historického výskumu a historické poznanie zaradiť do širšieho rámca "jednotného" poznania *ľudských vecí*.

Konštatovali sme už, že Toynbee odmieta skúmať dejiny v zmysle tzv. národných štátov. V úvode k práci *Štúdium dejín*, konkrétne v časti nazvanej *Oblasť historického skúmania*, zdôrazňuje, že jedinou zrozumiteľnou "oblasťou historického skúmania sú - z hľadiska jeho metodiky výskumu - "spoločnosti", ktoré majú väčší priestorový i časový rozsah než národné štáty. Tieto "spoločnosti" sú určitou *syntézou* národných štátov, ktoré (v danej *syntéze*) fungujú ako relatívne samostatné jednotky, avšak nie ako samostatné "atómy" (oblasti) vážneho historického skúmania. Uvedené "spoločnosti" predstavujúce "zrozumiteľné oblasti historického skúmania" sa - podľa Toynbeeho - zvyčajne nazývajú "civilizácie".⁵

Synonymom "spoločnosti" - ako základnej jednotky historického skúmania - teda nie je štát, ale "civilizácia". Toynbee pritom rozlišuje medzi termínmi "civilizácia" s malým "c" a "Civilizácia" s veľkým začiatočným písmenom. Termínom "civilizácia" s malým "c" označuje konkrétne "spoločnosti" (tzv. "lokálne civilizácie"), z ktorých každá predstavuje relatívne samostatný historický, sociálny, politický, hospodársky a kultúrny fenomén. Termínom "Civilizácia" s veľkým začiatočným písmenom označuje fázu vývoja ľudskej kultúry, resp. vývoja ľudstva vôbec, ktorá zahŕňa časový úsek od objavenia sa prvých "lokálnych civilizácií" až do súčasnosti. V tejto súvislosti sa žiada ešte raz zdôrazniť, že termínom "Civilizácia" (s veľkým "C") Toynbee neoznačuje nejakú *všeobecnú*, resp. *jednotnú (všeľudskú)* "Civilizáciu", ale označuje ním len (a len) obdobie v dejinách ľudstva, ktoré zahŕňa približne posledných šesť tisíc rokov jeho existencie.⁶

Uviedli sme už, že reálnym predmetom historického skúmania môžu byť - podľa Toynbeeho - len jednotlivé "lokálne civilizácie", proces ich historického vzniku, rozkvetu, zániku, striedania sa, atď.

Niektorí bádatelia však v tejto súvislosti upozorňujú, že k rovnakému záveru (v zmysle formulovania predmetu a cieľa filozoficko - historického skúmania) dospel už pred Toynbeem nemecký filozof Oswald Spengler (1880-1936), keď v práci *Zánik Západu* prezentoval - okrem iného - svoju známu koncepciu "striedania sa kultúr".

Nazdávame sa, že jednostranné (a jednorozmerné) odvodzovanie Toynbeeho koncepcie "lokálnych civilizácií" od vyššie uvedeného Spenglerovho projektu je interpretačne neadekvátne. To, že sa Toynbee koncepciou O. Spenglera nesporne inšpiroval, neznačí, že sa s ňou hneď aj epigónsky stotožňoval. Zásadné rozdiely medzi nimi nachádzame ako v rovine metodologickej, tak aj v rovine obsahovej, či dokonca terminologickej. Toynbee sa napríklad nestotožňoval ani so Spenglerovým chápaním pojmu "civilizácia". V analyzovanom spise *Štúdium dejín* k tomu poznamenal: "v Spenglerovej terminológii znamená »kultúra« to isté, čo v tejto práci »civilizácia«, zatiaľ čo »civilizácie« sú u Spenglera len »mŕtve« kultúry".⁷

Odhladnuc od týchto terminologických dištinkcií žiada sa konštatovať, že rozhodujúce odlišnosti spočívajú v Toynbeeho a Spenglerovej "metodike" historického výskumu. Kým Spengler akceptuje novokantovskú separáciu metód prírodných a historických vied, pričom za fundamentálnu metódu skúmania histórie považuje svoju *fyziognomickú metódu*, Toynbee charakterizuje toto jeho snaženie ako "neúspešný prístup nemeckého apriorizmu", proti ktorému kladie prístup anglického empirizmu vrátane osobitnej metódy výskumu dejín lokálnych civilizácií, a tou je *metóda komparatívnej analýzy*. "Čo sa týka Spenglerovej metódy", píše Toynbee, "nemohol som prijať ani jeho determinizmus (t.j. presvedčenie, že v dejinách vládne osud, že všetky kultúry, resp. "civilizácie" sú osudovo predurčené k zániku, atď. - pozn. autor), ani tú vzájomnú izolovanosť medzi rôznymi kultúrami (civilizáciami) vyplývajúcu z odmietnutia akýchkoľvek vzťahov medzi nimi".⁸

V duchu *metódy komparatívnej analýzy* Toynbee kladie dôraz na to, čo majú jednotlivé "lokálne civilizácie" spoločné (podobné) a nie rozdielne. Analógie hľadá nielen medzi historickými

osobnosťami jednotlivých civilizácií (napríklad ruský car Peter I. sa mu javí ako historický dvojník egyptského faraóna Achnatona), ale aj medzi historickými udalosťami, resp. hnutiami, významnými z hľadiska existencie jednotlivých civilizácií (napríklad militarizmus hitlerovského Nemecka považuje buď za "historický produkt" spartánskeho ducha, alebo za "duplikát" militaristickej politiky asýrského kráľa Tiglatpalasara III.).⁹ Aby bolo možné civilizácie takto porovnávať, Toynbee zaviedol (postuloval) dva heuristické princípy: princíp *paralelnosti* a princíp *rovnocennosti* civilizácií. Bol pritom presvedčený, že uplatnením tejto metodiky možno dospieť nielen k hlbšiemu poznaniu špecifických črt jednotlivých "lokálnych civilizácií", ale tiež k odhaleniu určitej zákonitosti, ktorá sa vzťahuje ako na ich vznik a rast, tak na ich rozklad, krach a zánik. Medzi takto "odhalené" zákonitosti, resp. zákony jestvovania "lokálnej civilizácie" Toynbee zaraďuje: zákon výzvy a odpovede, zákon kompenzácie, zákon rovnováhy síl, zákon kultúrnej radiácie, zákon expanzie a pod.

Problematiku vzniku "lokálnej civilizácie" Toynbee vysvetľuje na základe pôsobenia *zákona výzvy a odpovede*. Vznik civilizácie, t.j. špecificky ľudská *odpoveď* na výzvu prírody. Aj keď uvedený zákon Toynbee aplikuje na vzťah prírody a spoločnosti, neprezentuje ho v duchu tradičného geografického determinizmu. Naopak! Upozorňuje, že vznik a charakter civilizácie nie je bezprostredne (a jednostranne) závislý od charakteru aktuálneho prírodného prostredia. Priaznivé prírodné podmienky nie sú hneď zárukou vysokej úrovne kultúry, resp. civilizácie a pod. Sprostredkovane má však na vzniku civilizácie svoj nesporný podiel aj prírodné prostredie. Pozitívnejšie - a to je svojim spôsobom paradoxné - pritom na vznik civilizácie pôsobia drsnejšie prírodné podmienky, lebo tie v človeku výraznejšie prebúdzajú tvorivú silu, nútia ho prekonávať prekážky, "bojovať" s prostredím, poľudšťovať prírodu a pod. V rozhodujúcej miere je vznik civilizácie výsledkom duchovnej aktivity človeka, t.j. "prometheovského vzplanutia ľudského intelektu", pretože výzvy neprichádzajú len zo strany prírody, ale majú (a to predovšetkým) tiež duchovný charakter. V tomto zmysle možno vznik civilizácie

chápať aj ako "ľudský podiel na Božom akte stvorenia a tvorenia sveta".¹⁰

Pôsobením zákona výzvy a odpovede možno - podľa Toynbeeho - vysvetliť aj ďalšie fázy jestvovania civilizácie, ktorými sú rast, krach, rozklad a zánik. Keď sa na výzvu (či výzvy) odpovedá neprimerane, alebo sa neodpovedá vôbec, civilizácia sa dostáva do štádia "krachu". Uvedené štádium - sprevádzané chaosom, napätím, postupným rozkladom a pádom - Toynbee označuje termínom "break down" a prirovnáva ho k autohavárii.

Riešenie danej situácie sa - podľa Toynbeeho - najčastejšie hľadá vo vytvorení tzv. "univerzálneho štátu", ktorý si násilím podriadiť všetky národy (a etnické spoločenstvá) prináležiace k danej civilizácii. "Univerzálny štát" je produktom hrubého zneužitia moci, a preto aj poriadok (či dokonca "mier"), ktorý takýto štát nastolí, je totalitný a teda civilizačne neperspektívny. Toynbee zdôrazňuje, že tzv. "univerzálny štát" je "jednou z tých inštitúcií, do ktorých sa vteľuje zahŕňajúca spoločnosť (civilizácia) v poslednej fáze svojho života".¹¹

Toynbeeho koncepcia lokálnych civilizácií prešla procesom určitých obsahových modifikácií. V počiatočnom období svojej tvorby, resp. v prvých desiatich zväzkoch *Study of History*, Toynbee predpokladal jestvovanie 21 lokálnych civilizácií. Sám ich uvádzal v nasledovnom poradí: 1. západná (alebo súčasná), 2. byzantsko-ortodoxná, 3. rusko-ortodoxná, 4. perzská, 5. arabská (islamská), 6. indická (hinduská), 7. civilizácia Ďalekého východu, 8. helenská, 9. sýrska, 10. čínska, 11. staro-indická, 12. japonsko-korejská, 13. minojská, 14. sumerská, 15. chetitská, 16. babylonská, 17. egyptská, 18. andská, 19. mexická, 20. jukatanská, 21. mayská.¹² Neskôr (konkrétne od roku 1961, kedy vyšiel dvanásť zväzkov *Study of History*) zastával názor, že vyššie uvedený zoznam možno zredukovať na trinásť lokálnych civilizácií: 1. stredoamerickú, 2. andskú, 3. sumersko-akadskú, 4. egyptskú, 5. egejskú, 6. staroindickú, 7. čínsku, 8. sýrsku, 9. antickú, 10. indickú, 11. ortodoxnú (pravoslávnu), 12. arabskú (islamskú), 13. západnú (súčasnú).¹³

Lokálne civilizácie (resp. "spoločnosti") Toynbee člení na *žijúce* a *zaniknuté*. Medzi *žijúce* civilizácie zaraďuje: západnú, byzantsko-

ortodoxnú, rusko-ortodoxnú, arabskú, indickú, ďaleko-východnú, čínsku a japonsko-korejskú. Všetky ostatné civilizácie Toynbee považuje za "spoločnosti zaniknuté", t.j. "historické skameneliny".¹⁴

Jedinou *žijúcou* civilizáciou, ktorá sa nachádza v štádiu rastu je súčasná západná civilizácia. Táto civilizácia je historicky "spriaznená" so zaniknutou "helenskou spoločnosťou". To však vonkoncom neznačí, že je len nejakým "epilógom helenských dejín". Naopak. Toynbee sa nazdáva, že "západná spoločnosť" je - napriek svojej "historickej následnosti" na helenskú civilizáciu - "úplne odlišným a samostatným predstaviteľom druhu".¹⁵ Pripomíname, že toto tvrdenie podrobil kritike už K.R. Popper, keď prezentoval názor, že západná civilizácia je produktom antickej "zrážky kultúr východného Stredomoria", ktorá sa premietla nielen do kultúry gréckej a rímskej, ale cez svoje znovuoživenie v renesancii "bezprostredne" poznačila kultúru a civilizáciu celej západnej Európy.¹⁶

Toynbee konštatuje, že súčasná (západná) civilizácia rozhodila sieť svojho ekonomického pôsobenia na celý svet. Toto ekonomické "zjednotenie" kráča vraj ruka v ruku s "politickým zjednotením" na rovnakej (t.j. západnej) základni. "Šesťdesiat či sedemdesiat štátov súčasného sveta - píše Toynbee - je členom jednotného celosvetového združenia štátov a to združenie je priamym rozšírením systému štátov, do ktorých sa rozdelila naša Západná spoločnosť od počiatku moderného veku".¹⁷

Uvedené fakty však niektorí západní historici - podľa Toynbeeho - preceňujú a robia z nich záver akoby súčasná západná civilizácia bola "jedinou" a "jednotnou". On sa - napriek osobným sympatiám k tejto civilizácii - nazdáva, že koncepcia "jedinej" (t.j. západnej) civilizácie je jednoducho chybná. V tejto súvislosti konštatuje: "Myšlienka, že súčasné zjednotenie sveta na západnej základni je zavŕšením jediného súvislého procesu, ktorý sa týka celých ľudských dejín, je násilným prekrútením historických faktov ... dogma »jednotnej civilizácie« vyžaduje od historika, aby ignoroval rozdiel, ktorý vládne medzi kontinuitou dejín dvoch príbuzných civilizácií a kontinuitou dvoch po sebe nasledujúcich fáz (etáp) v dejinách jednej civilizácie".¹⁸

Toynbee teda odmieta predstavu o "jedinej" (nedeliteľnej) civilizácii, ktorá je totožná so západnou civilizáciou a rovnako kriticky sa stavia aj k tvrdeniu, že na dejiny celého ľudstva sa vzťahuje "jednotný historický proces". Žiadna (jednotlivá, resp. lokálna) civilizácia - vrátane západnej - si nemôže robiť nárok na to, že je zavŕšením svetových dejín. Dejiny ľudstva sú možné len ako dejiny jednotlivých (lokálnych) civilizácií. Osvietenská idea kontinuity svetových dejín je z tohto hľadiska neprijateľnou.

"Vývoj" - ako *historický pohyb vpred* - sa podľa Toynbeeho vzťahuje len na dejiny jednotlivých lokálnych civilizácií. Ani jedna z týchto civilizácií totiž nepredstavovala (a nepredstavuje) "statický stav spoločnosti", ale všetkým bola (a je) vlastná "dynamickejšia aktivita evolučného typu".¹⁹ Za *hybné sily* uvedenej aktivity Toynbee považuje: politiku, kultúru a náboženstvo. Osobitne významnú úlohu pripisuje v tomto smere náboženstvu, bez ktorého je vraj akýkoľvek "duchovný progres" nemysliteľný. *Pokrok* v oblasti duchovného života civilizácie je pritom možný len ako "produkt" *pokroku* v oblasti náboženstva a morálky. Progresívnejšia je tá civilizácia, ktorá implikuje "vyšší typ" náboženstva. To isté platí aj vo vzťahu k politike a kultúre.

Ani vývoj jednotlivých (lokálnych) civilizácií však nie je - podľa Toynbeeho - osvietensky nezvratným. Zavŕšením "dynamickej aktivity evolučného typu" nebol v prípade väčšiny lokálnych civilizácií "raj na zemi", ale ich zánik. Medzi rozhodujúce príčiny rozkladu a zániku lokálnej civilizácie Toynbee zaraďuje jej "vnútorné duchovné nedostatky", ktoré sa prejavujú v najrôznejších podobách demoralizácie a dezintegrácie.

Napriek tomu, že 14 z pôvodných 21 lokálnych civilizácií už zaniklo, Toynbee "neverí", že všetky civilizácie sú osudovo predurčené k zániku: "teda, že majú stanovené maximálne životné rozpätie ako nejaký biologický organizmus".²⁰ Tvrdí, že "zlomu" v raste civilizácie možno predísť. Nádej vkladá najmä do súčasnej západnej civilizácie, ktorá je podľa neho schopná prekonať proces dezintegrácie a transformovať sa do podoby kvalitatívne vyššej spoločnosti. Západná civilizácia vraj už nadobúda "multikulturálny" charakter. Vytvára podmienky pre postupné náboženské i politické *zjednocovanie* sa. Rozdiely medzi

kresťanstvom, hinduizmom, budhizmom a islamom, ako aj "rozdiely medzi komunizmom a liberalizmom sa budú - podľa Toynbeeho - s každým novým desaťročím progresívne zmenšovať (stierať) ...ideologická vojna sa stane len predmetom akademického sporu ...atď.". ²¹ Západná civilizácia sa takto stáva jedinou lokálnou civilizáciou, na ktorú sa nemusí vzťahovať nevyhnutnosť zániku.

Toynbeeho koncepcia bola vzápätí po svojej prezentácii kriticky reflektovaná z marxistických aj z nemarxistických pozícií. Z marxistických pozícií ju kritizuje napríklad ruský autor I. S. Kon, ktorý vychádza z predpokladu, že Toynbeeho filozofia dejín predstavuje "fantastické skríženie" ideí prevzatých od Bergsona a Spenglera s otvorenou náboženskou mystikou. V tejto súvislosti konštatuje, že "hlavným cieľom histórie ako vedy je podľa Toynbeeho poznanie boha a jedným z prostriedkov takéhoto poznania je mystické zjavenie".²² Z náboženského, resp. "transcendentného historizmu" *obviňuje* Toynbeeho aj ďalší ruský marxistický autor G. D. Česnokov.²³ K autorom kritizujúcim Toynbeeho za jeho "inklináciu" k náboženskému chápaniu dejín možno zaradiť tiež českého historika a filozofa J. Kudrnu, ktorý v tejto súvislosti napísal: "Toynbee napokon poprel akúkoľvek príčinnosť historického procesu a obetoval históriu náboženskému mýtu ...Mytológia je u neho podriadená kresťanstvu. Všetky jej obrazy majú slúžiť dôkazu o realizácii božej ríše na zemi".²⁴

Napriek tomu, že na teleologicko-teologický rozmer svojej koncepcie dejín upozorňuje aj samotný Toynbee, keď pripúšťa, že k cieľom jeho *historického skúmania*, prináleží aj odhaľovanie "božieho zákona" (*law of god*) v dôsledku čoho "história prerastá v teológiu",²⁵ atď., nazdávame sa, že Kon, Česnokov a napokon i Kudrna význam tohto rozmeru Toynbeeho koncepcie interpretačne "preceňujú" (absolutizujú), a tak aj ich "usvedčanie" Toynbeeho z iracionalizmu či mysticismu vyznieva ako zjavne jednostranné a tendenčné.

Z nemarxistických pozícií Toynbeeho kritizoval už v polovici 20. storočia americký autor D. Jerrold, ktorý dokonca jeho koncepciu "Západnej civilizácie" neváhal charakterizovať ako "lož o Západe".²⁶

Zásadné výhrady voči Toynbeeho "klasifikácii" civilizácii - ako aj jeho "skúmaniu dejín" vôbec - vyjadril tiež K.R.Popper. Uvedené výhrady prezentoval napríklad v tomto stanovisku: "Toynbee prehliada fakt, že ako civilizácie klasifikuje iba také entity, ktoré apriori vyhovujú jeho predstave životných cyklov (vznik, rast, krach, atď.). Keďže »primitívne spoločnosti« tomuto cyklu nevyhovujú, kladie ich proti civilizáciám ...Jediným základom pre túto klasifikáciu je len apriórna intuícia o povahe civilizácií".²⁷ V práci *Otvorená spoločnosť a jej nepriatelia* Popper charakterizoval Toynbeeho koncepciu dejín slovami: "Toynbeeho historizmus je apologetický antiracionalizmus, ktorý sa zrodil v zúfalstve z rozumu a ktorý sa utieka k minulosti rovnako ako k proroktvám budúcnosti ...tento historizmus moderného historického proroka je filozofiou úniku".²⁸

Odhliadnúc od týchto (a podobných) kritických reflexií Toynbeeho koncepcie, žiada sa poznamenať, že jeho miesto medzi najväčšími európskymi historikmi je vskutku nezastupiteľné. Jeho optimistická vízia budúcnosti "západnej civilizácie" môže pôsobiť filozoficky inšpirujúco aj s odstupom času práve preto, že predstavuje alternatívu - v súčasnosti narastajúceho - historického skepticizmu. Toynbeeho tvrdenie, že civilizácie nie sú osudovo predurčené k zániku však vyznieva nielen ako "povzbudenie", ale - a to predovšetkým - aj ako memento.

* * *

Rozsah tejto publikácie neumožňuje predstaviť všetky varianty, resp. koncepcie filozofie dejín, ktoré by si vzhľadom na svoj špecifický charakter zasluhovali osobitnú pozornosť. Z tohto dôvodu aspoň - na úrovni poznámky - pripomíname, že k ďalším zaujímavým koncepciám *filozofie dejín*, ktoré vznikli na pôde filozofie a historiografie 20. storočia, patria: "*Analytická filozofia dejín*" Arthura Danta, "*Matematika dejín*", ktorej autorom je Alexander Deulafeau, *teória "rytmov v dejinách"* od Gastona Georgela, *koncepcia "syntézy v histórii"* od Henriho Berra, atď. Takto sme nemohli venovať pozornosť ani aktuálnej koncepcii filozofie dejín, ktorú implikuje práca Raymonda Arona s

príznačným názvom *La philosophie critique de l'histoire* (Kritická filozofia dejín).

Všetky tieto koncepcie vychádzajú z predpokladu, že filozofia by mohla (a mala) byť jedným z metodologických nástrojov historického výskumu, že uplatnenie filozofického prístupu, či hľadiska v tomto výskume historiografiu vonkoncom vedecky nediskvalifikuje, ale naopak, že ju nielen heuristicky inšpiruje, ale tiež interpretačne, resp. hermeneuticky obohacuje. Zdá sa, že táto tendencia je vo filozofii prítomná už od čias jej prvých reflexií dejín v antike a rozvíja sa cez stredovek, renesanciu a osvietenstvo až do súčasnosti.

Poznámky k XI. kapitole

¹ Takýto názor zastáva napríklad autor českého prekladu Toynbeeho diela *Studium dějin* (Praha 1995) V. Faktor. Bližšie pozri FAKTOR, V.: Úvodní slovo překladatele. In: A. J. Toynbee, *Studium dějin*. Praha 1995, s. 11. Podobný názor vyslovil aj G. D. Česnokov, keď Toynbeeho tvorbu charakterizoval ako "dominantnú súčasť anglickej filozofie dejín 20. storočia". Bližšie pozri ČESNOKOV, G. D.: *Sovremennaja buržuaznaja filosofija istoriji*. Gorkij, 1972, s. 67 - 108. V tomto duchu hodnotí a vymedzuje Toynbeeho tvorbu tiež známy francúzsky historik Jacques Le Goff. Porovnaj GOFF, J.: *Histoire et memoire*. Paris 1988, s. 258.

² TOYNBEE, A. J.: *Studium dějin*. Praha 1995, s. 9.

³ LANDGREBE, L.: *Filosofie přítomnosti*. Praha 1968, s. 94.

⁴ TOYNBEE, A. J.: *Studium dějin*, Praha 1995, s. 61.

⁵ Tamže, s. 144.

⁶ Bližšie pozri *L'histoire et ses interpretations*. (Entretiens autor de Arnold Toynbee). Paris 1961, s. 35. Toynbee pritom upozorňuje, že obdobie označované termínom "Civilizácia" (s veľkým "C") predstavuje len dve percentá z celkového veku človeka, ktorý sa odhaduje na tristo tisíc rokov. Porovnaj TOYNBEE, A. J.: *Studium dějin*. Praha 1995, s. 15.

⁷ Tamže, s. 134.

⁸ TOYNBEE, A. J.: *L'histoire et ses interpretations*. (Entretiens autor de Arnold Toynbee). Paris 1961, s. 18. Pripomíname, že Spengler zdôvodňoval "smrť" (zánik) "kultúry" (civilizácie) slovami: "keď

- kultúra dosiahne svoj cieľ, keď sa celý rozsah jej vnútorných možností realizuje vo vonkajšom svete, vtedy (potom) kultúra náhle ustrnie, začne odumierať ...napokon zanikne". SPENGLER, O.: Der Untergang des Abendlandes. Zv. 1., Mníchov 1920, s. 54.
- ⁹ Bližšie pozri TOYNBEE, A. J.: Study of History. Vol. IX., London 1954, s. 446.
- ¹⁰ Na okraj sa žiada poznamenať, že vplyv "výzvy" zo strany prírody sa môže "výzvou", ktorá má duchovný charakter účelovo zoslabiť alebo posilniť. Túto problematiku Toynbee formuloval a prezentoval v druhom zákone a tým je *zákon kompenzácie*. Bližšie pozri TOYNBEE, A. J.: Studium dějin. Praha 1995, s. 130-143.
- ¹¹ TOYNBEE, A. J.: Studium dějin. Praha 1995, s. 134.
- ¹² Tamže, s. 129-133.
- ¹³ Porovnaj TOYNBEE, A. J.: Study of History, vol 12., Oxford University Press 1961, s. 197.
- ¹⁴ TOYNBEE, A.J.: Studium dějin. Praha 1995, s. 135. Porovnaj Tamže, s. 165.
- ¹⁵ Tamže, s. 133.
- ¹⁶ Bližšie pozri POPPER, K. R.: O zrážke kultúr. In: Tvorba T, roč. III., 1993, č. 1, s. 8.
- ¹⁷ TOYNBEE, A. J.: Studium dějin. Praha 1995, s. 147. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že s pokusom o zdôvodnenie nebyvateľného rozšírenia sa (ba až expanzie) západnej civilizácie sa stretávame už v názoroch W. Windelbanda, ktorý - na rozdiel od Toynbeeho - neargumentuje faktormi ekonomického a politického pôsobenia západnej civilizácie, ale jej - údajne vyššou - etickou hodnotou. Windelband napríklad tvrdí, že "nielen bez najmenšieho váhania, ale aj s rozhodným súhlasom sa prizerať tomu ako európska spoločnosť šírením svojej civilizácie, svojimi misiami a výbojmi, strelnými zbraňami a ohnivou vodou, fyzicky i morálne ničí jednu »divoškú« spoločnosť za druhou a postupne ich zmieta z povrchu zemského. Týmto súhlasom by sme len sankcionovali brutálne právo sily, keby sme neboli presvedčení, že víťazná spoločnosť reprezentuje vyššiu etickú hodnotu". WINDELBAND, W.: Geschichte und Naturwissenschaft. Präludien, Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte. 2 Bd., 9 Aufl., Tübingen 1924, s. 176.
- ¹⁸ TOYNBEE, A.J.: Studium dějin. Praha 1995, s. 147-149. Tu sa žiada pripomenúť, že koncepciu "jedinej" či "jednotnej" ľudskej civilizácie odmietal už - sto rokov pred vystúpením Toynbeeho - francúzsky bádateľ J. A. de Gobineau, keď v práci *Essai sur l'Inégalité des Races*

Humaines (Paríž 1853-1855) uvádza zoznam desiatich civilizácií, ktoré sú navzájom neredukovateľné.

- ¹⁹ TOYNBEE, A. J.: Studium dějin. Praha 1995, s. 168.
- ²⁰ Tamže, s. 12.
- ²¹ TOYNBEE, A. J.: Study of History. Vol. 12., Oxford University Press 1961, s. 546.
- ²² KON, I. S.: Kritický nástin filosofie dějin 20. století. Praha 1963, s. 487.
- ²³ Bližšie pozri ČESNOKOV, G. D.: Sovremennaja buržuaznaja filosofija istoriji. Gorkij 1972, s. 99-108.
- ²⁴ KUDRNA, J.: Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin. FF UJEP Brno 1980, s. 281.
- ²⁵ Porovnaj TOYNBEE, A. J.: Study of History. Vol. 12., Oxford University Press 1961, s. 228.
- ²⁶ Bližšie pozri JERROLD, D.: The Lie About the West. New York 1954, s. 7-8.
- ²⁷ POPPER, K. R.: Bída historicismu. Praha 1994, s. 88.
- ²⁸ POPPER, K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé. II., Praha 1994, s. 218.